

Fekete Sas Akadémia
Székesfehérvár

A Fekete Sas szálló és a Reformkor

Irodalmi workshop
2021. szeptember 10–18.

KOMLÓSI JÓZSEF

**Olvasáskultúra Székesfehérváron,
1780-1867**

**A kaszinók és a Fejér Megyei
Olvasótársaság**

FEKETE SAS

TÁRSASÁG

KOMLÓSI JÓZSEF

Olvasáskultúra Székesfehérváron, 1780-1867 A kaszinók és a Fejér Megyei Olvasótársaság

Bevezetés

A 18. század végén a fejedelmi udvarok és az egyetemi központok (Berlin, Jéna, Weimar, Göttinga) köré a német városokban szerveződött társas élettől szemben Magyarországon sokáig kisebb irodalmi központok sem alakultak ki. A 19. század első felének hazai irodalmi szalonjai is csak távoli rokonai a korban virágzó nyugat-európai irodalmi szalonoknak, de így is hozzájárultak a polgári nyilvánosság kialakulásához. Irodalmi társasköreink a reformkorban és később, a dualizmus korában politikai-társadalmi csoportosulások is voltak.¹

Az egységes magyar irodalmi nyelv megszületése, az első magyar nyelvű folyóiratok, megjelenése, a könyvkultúra fejlődése, a magyar nyelvű kiadványok számának növekedése is hozzájárult a polgárosodáshoz, a polgári értelmiség kialakulásához, az olvasás társadalmivá válásához.

A zárt magán- és egyházi könyvtárak mellett a 18. század végén megjelentek az első olvasókabinetek és kölcsönkönyvtárak. Ezeket – külföldi mintára – könyvkereskedők és könyvkötők nyitották. Túlnyomóan német és latin nyelvű könyveket tartottak, köztük tiltott műveket is, ezért egy részüket a magyar jakobinus mozgalom bukása után betiltották, és csak 1811-ben engedélyezték újra, Pesten, Budán, Pozsonyban és Győrben. Olvasóközönségük elsősorban az idegen nyelveket jól beszélő, művelt városi polgárságból, nemességből állt.

Nyilvános könyvtárak hiányában az olvasás, művelődés legfontosabb színterei a reformkorban a kaszinók, valamint az olvasótársaságok, olvasóegyletek voltak. Nincsen éles határvonal közöttük, bár – az 1820-as évek végéig – a kaszinók elsősorban a reformeszmék terjesztését, a közéleti tevékenység kiterjesztését vállalták fel, míg az olvasótársaságok, olvasóegyletek inkább az irodalom népszerűsítését tekintették feladatuknak.² 1827 és 1848 között alakult meg a kaszinók 15,4%-a, szám szerint 171, majd 1849 és 1867 között mindössze 82 kaszinót alapítottak. A dualizmus idején élték fénykorukat, az ekkor alakult 735 kaszinó az összesnek 66,3%-a.³ A Széchenyi István által alapított, 1827. augusztus 20-án megnyitott *Pesti Casino*-nak (1830-tól: *Nemzeti Casino*) Fejér megyei és székesfehérvári tagjai is voltak.⁴

Kulturális élet Székesfehérváron a reformkorban

A török utáni hosszú, békés időszak Székesfehérváron is a gazdasági, oktatási, kulturális élet fellendülésének időszaka. Növekedett a lakosság száma, a korszak kezdetére elérte a húszezret, közülük több mint 13 % volt a nemesek aránya. Új oktatási intézményekkel gyarapodott a város. Országos ismertséget is szerzett az 1702-ben létrejött jezsuita, majd pálos, később ciszterci gimnázium. Megjelentek az első könyvkereskedők. 1806-tól működött Számmer Mihály veszprémi nyomdász székesfehérvári nyomdája. A reform nemesség és a honorátior réteg kezdeményezésére 1818-ban megalakult a Székesfehérvári Nemzeti Színjászó Társulat. Az egyesületi könyvtárak előtt egyházi és magángyűjtemények voltak csak, nyilvános könyvtár nem működött a városban ebben az időszakban. Jelentős, a rend 1773-as feloszlatakor 2334 kötetes könyvtára volt a jezsuita gimnáziumnak.

A 19. század elejéről vannak adatok a ciszterci főgimnázium tanári könyvtáráról. A legnagyobb könyvtár a városban a ma is meglévő püspöki könyvtár volt, amely elsősorban az 1777-ben alapított

¹ Fábri Anna (1987): Az irodalom magánélete. Irodalmi szalonok és társaskörök Pesten, 1779-1848. Bp. Magvető, p. 7-9.

² Gáspár Gabriella (2002): A polgári nyilvánosság kezdetei Magyarországon. Bp. Agroinform, p. 36-39.

³ Eőry Gabriella (2017): A kaszinók elterjedése Magyarországon. In: Századok. 4. sz. p. 811.

⁴ Murányi Lajos (1993): A reformkori Fejér vármegye olvasáskultúrája. A székesfehérvári kaszinók és a Fejér Megyei Olvasótársaság, 1838-1849. Székesfehérvár, Fejér M. Lvt. - Vörösmarty M. Kvt. p. 20.

egyházmegeye tudós főpapjainak (Sélyei Nagy Ignác, Horváth János, Barkóczi László) hagyatékából gyarapodott. A 18. század végétől, az első levéltári állás megszervezésétől kellett léteznie a vármegyei levéltár könyvtárának is.

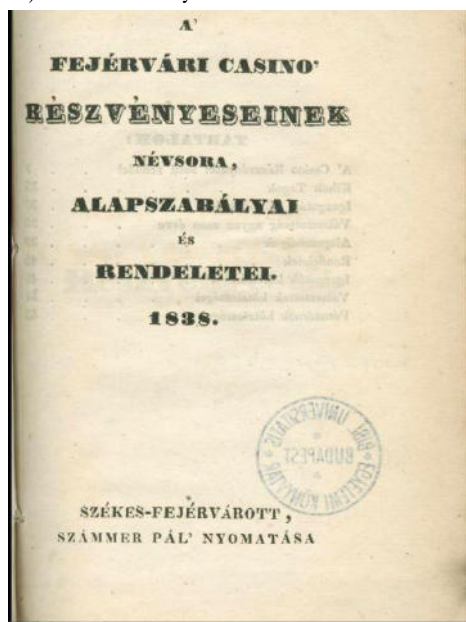
A többi városhoz hasonlóan természetesen Székesfehérváron is a társasélet színterei voltak a kávéházak, bálók, szalonok. A korszak egyik ismert szalonjainak egyike volt a Bezerédy-ház, amelyet Bezerédy Miklós és felesége tartott fenn. A város első ismert egyesülete az 1727 körül létrejött polgári lövészegylet lehetett. Az első olvasóegylet a kispapok olvasótársulata volt, az 1820-as évek elején.⁵

A továbbiakban elsősorban Murányi Lajos könyvtáros kutatásai alapján tekintem át röviden a két székesfehérvári kaszinó és a Fejér Megyei Olvasótársaság megalakulását, működését, könyvtárak állományának alakulását.⁶

A reformkori kaszinók

A székesfehérvári kaszinók közül elsőként a nemesi kaszinó alakult meg. Alapítását a városi tanácsnál Bezerédy Miklós már 1834 decemberében kezdeményezte. Nem tudjuk, milyen okból, de az alapításra ekkor még nem, csak három és fél évvel később, 1838. április 7-én került sor, a városháza melletti Bezerédy-házban.

A *Fejérvári Casino* tevékenységének megismeréséhez sajnos csak kevés levéltári anyagra, korabeli sajtóközleményre és hat ún. casino-könyvre (évkönyvre) támaszkodhatott a kutató. Utóbbiak alapján

van lehetőség a taglétszám alakulásának, a tagok foglalkozás szerinti megoszlásának vizsgálatára. Ez a tagok névsora mellett többek között közli a választmány tagjait, tartalmazza az alapszabályt és a pénzügyi adatokat is. Céljai az alapszabály szerint: „jó ízlést, mívelt társalkodást, egyesek értelem- és erkölcsbeni gyarapultát, s ez által egyszersmind a köz-értelmesség kifejlődését ápoló, lelket s testet ébresztő intézet.”⁷ Tagok csak felnőtt férfiak lehettek. Három évre alakult. A részvénydíj (tagdíj) viszonylag magas, évi tíz ezüst forint volt. Az első évben 240 fős taglétszám az évek során lassan emelkedett ugyan, de a Fejér Megyei Olvasótársaság megalakulása után csökkent (1845/46-ban 190 fő). Fő döntéshozó szerve az évenként kétszer megtartott közgyűlés volt. A közgyűlések között a három igazgató és a huszonnégy tagú választmány intézte az ügyeket.

Helyisége valószínűleg négy szobából – biliárd szoba, játszó szoba, írószoba, olvasószoba – állt. A játszó szobában dohányozni is lehetett, de az olvasószobában csendnek kellett

lennie. Reggel 8-tól este 11-ig volt nyitva. A könyveket, folyóiratokat csak helyben lehetett olvasni, kölcsönzés tehát nem volt. A könyvről keveset tudunk. Az kiderül a számadásokról, hogy hírlapokra előfizettek, de könyvek vételéről nincsenek adatok. Lehetséges, hogy a tagok saját könyveiket vitték be letétként.

„A tagság zömét a földbirtokos és hivatalnok nemesség teszi ki – köztük ügyvédek, orvosok, gazdatisztek, katonák –, de jelentős a megyei arisztokrácia részaránya is. A polgárok és az egyházi személyek közel azonos számban, a teljes időszakot vizsgálva csak 15 %-ot tesznek ki.”⁸ Voltak tagok a megye más településéről, sőt Veszprém megyéből is. Politikai irányultság szempontjából a tagság igen sokszínű, voltak köztük reformerek és konzervatívok egyaránt. 1848/49-es tevékenységéről nem sokat tudunk. Megszűnése, szünetelése a forradalom leverése után következett be.

⁵ Murányi: i. m. p. 11-20.

⁶ Murányi: i. m. p. 23-63.

⁷ Murányi: i. m. p. 24.

⁸ Murányi: i. m. p. 27.

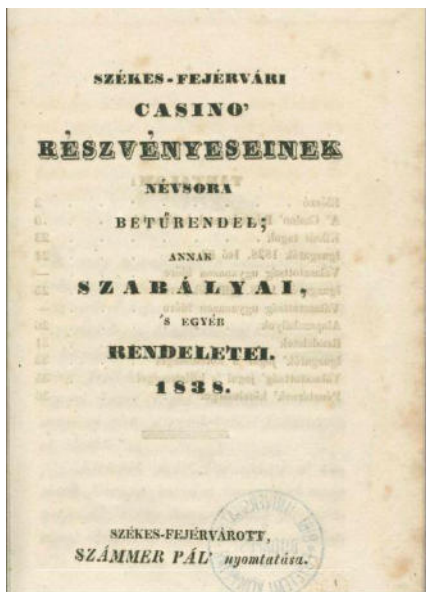

Olvasószoba 1840 körül. (Dózsa Katalin gyűjteménye)

Johann Peter Hasenclever (1810–1853): Az olvasószoba (1843)

A fehérvári polgárság képviselői 1838. május 5-én keresték meg a városi tanácsot „polgári casino egyesület” létesítése céljából. Az alapszabályt és a tagnévsort május 12-én be is mutatták, azokat a tanács helyben is hagyta, de egy kifogás felmerült: az elnevezés. A városban már működő nemesi kaszinó nevével eltérő nevet kellett választaniuk. Ez lett a *Székes-Fejérvári Casino*, melynek megalakítását a tanács május 12-én engedélyezte. Másnap már közgyűlést is tartották, és úgy határoztak, hogy az ünnepélyes megnyitás május 29-én lesz. Első helyisége Majer Sebestyén polgár házában, a mai Fő utca 10-ben, a későbbi Clama-házban volt. Itt tartották a megnyitót is.

További működéséről sajnos keveset tudunk. A kaszinó-könyvek csak három évről számolnak be. Ezek felépítése hasonló a nemesiéhez, de nem közli a kiadásokat és a bevételeket. Szintén három évre alakult, a tagsági díj azonban csak évi három ezüst forint volt. Elsősorban városi egyesület volt. Az évi két közgyűlés között három igazgató, és tizenöt tagú választmány intézte az ügyeket. A tagfelvételtől a havonta ülésező választmány döntött. Majer Sebestyén 1841-ben eladta házát Clama Antalnak. Ekkortól valószínűleg a Fekete Sas épületében működött megszűnéséig. Helyiségei reggeltől késő estig a tagok rendelkezésére álltak. A könyvtárban volt olvasószoja, a könyveket és hírlapokat a kaszinóból kivinni, kölcsönözni itt sem lehetett. Volt a könyvekről jegyzék, amelynek egyik példánya a jegyzőnél, a másik az egyik igazgatónál volt. A könyvtár a vásárlásokon kívül egyéni letétekkel is gyarapodott. A taglétszám az alakuláskor 236 fő volt, s ez 1841-re 256 főre növekedett. Voltak átfedések a nemesi kaszinó

tagságával. 1840-ben 72 fő – köztük alapító polgárok (Fridrichkeit Márton, Majer Sebestyén, Paunácz János), katonatisztek, papok, de nemesek is – léptek ki a kaszinóból. Zömük egyetlen másik egyesületbe sem lépett be. Elképzelhető, „hogy a polgárság jelentős része már nem érezte magáénak ekkor a kaszinót; ez már nem az az egyesület volt, amelyet 1838 tavaszán megalakítottak.”⁹

A tagság nagyobb része (az alapítás évében mintegy kétharmada) városi polgár: kézműves, iparos, városi tisztviselő. Arisztokrata tagja nem volt a polgári kaszinónak. Az 1840-es kilépéseknek „köszönhetően” 1841-re már csak 51 % a polgárság aránya.

1840. december 20-án a polgári kaszinó tagjai vetették fel a Székesfehérvári Gazdasági Egyesület megalapításának gondolatát, amelynek alakuló közgyűlése 1841. március 15-én volt.

1849-ben a megszálló császári csapatok mind a nemesei, mind a polgári kaszinó működését betiltották, de a nemesi működését később újra engedélyezték. A polgári kaszinó csak 1849. április 26-án nyithatott meg újra. Augusztus 2-án azonban falragaszokon tették közzé: „Mindennemű gyűlések, casinoi, olvasói vagy más egyéb egyleti összejövetelek ezennel eltiltatnak, s bezárótnak nyilvánítatnak.”¹⁰

A Fejér Megyei Olvasótársaság

A nemesi kaszinó nem felelt meg a liberális ellenzék politikai elképzeléseinek. A műveltség megszerzése mellett, ahogy azt Madarász József megfogalmazta, „olyan társaskörre volt szüksége a kormánypárttal szembenálló liberális köznemességnek, ahol a vármegyei közgyűléseken kívül is rendszeresen találkozhattak, kicserélhették nézeteiket, megállapodhattak a követendő célokban, taktikában.”¹¹ A könyvtár létrehozása is elsősorban azért volt fontos, mert a tagság a könyvek, újságok révén tájékozottabb lehetett a politikai és társadalmi kérdésekben. Demokratikusabb is volt, nyitott volt a nők előtt, és tevékenysége az egész megyére kiterjedt. „Az alapítók egyike, Madarász József – ifj. Pázmándy

⁹ Murányi: I. m. p. 33.

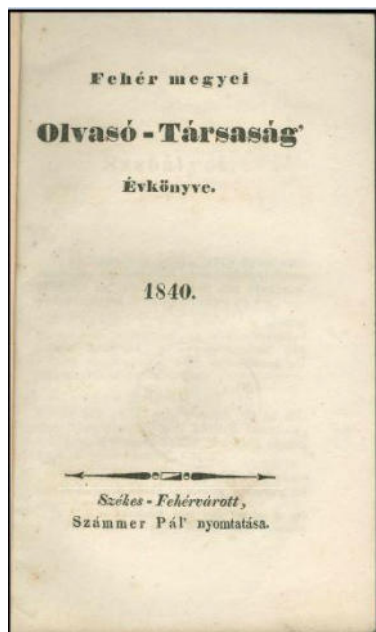
¹⁰ Idézi Murányi: i. m. p. 35.

¹¹ Murányi: i. m. p. 37.

Dénessel együtt – 1834-ben alapító tagja volt az *Országgyűlési Ifjúság Társalkodási Egyesületének*, „amelyet az országgyűlési követeket elkísérő jurátusok alakítottak Wesselényi, Kölcsey, Beöthy Ödön és Deák Ferenc biztatására. Madarász patvaristaként szorgalmas olvasója volt a *Somogyi Olvasótársaság* könyvtárának is.¹²

Az 1840. május 31-én, Székesfehérváron megalakult *Fejér Megyei Olvasótársaság* június elsejével kezdte meg működését. Helyisége Rosty Zsigmond Uri utca 14. (ma Jókai u. 10.) számú házának emeleti négy szobájában volt. Novemberig, a könyvtár megnyitásáig tartott a helyiségek berendezése, és a tagoktól a könyvek összegyűjtése.

Az alapszabály feltehetően Madarász József munkája. Az egyesület hat évre alakult. Célja „a honi nyelv, s minden nemes ipar [törekvés] elősegítése, és a honi törvényekkel egyező kéziratok s nyomtatványok köz erővel megszerzése által egyeseknek alkalom-adás művelődhetésre.”¹³ A rendelkező tagok, akik választmányi tagok is lehettek 8, az olvasó tagok 4 ezüst forintot fizettek évente. A tagok számáról az utolsó két évből nincs adat. Az alapításkor 179-es taglétszám a negyedik évre 332-re növekedett. A tagok közül 80 tag foglalkozása ugyan nem azonosítható, a többég nemes, vagy főnemes, de vannak köztük uradalmi tisztviselők, vármegyei hivatalnokok, városi tisztviselők, egyházi személyek, köztük Barkóczy László püspök. Kevés a tagok között az értelmiségi és a katonatiszt. A tagok között 29 volt nő. Az egész megyéből, sőt Veszprém megyéből is voltak tagjai. Az évi két közgyűlés között a kezdetben 25, majd 27 tagú választmány, a 3 elnök és a 22 tanácsnok intézte az egyesület ügyeit. A tanácsnokok közül került ki a két jegyző, az ügyvédek, és a pénztárnokok.

„Az első két évkönyvben nincs nyoma könyvtárosnak a vezetőségben, noha Madarász József emlékirata, naplója szerint >>csőszibeli Márkus István<< volt az első könyvtárosa az egyesületnek. Madarász ugyanakkor megfedkezik Czigány Györgyről, aki 1842/43-ban volt központi könyvtárnok, de említi Fekete Jánost, aki 1843/44-ben töltötte be ezt a tisztséget. A harmadik évtől kezdve azután egy központi és hat fiókkönyvtárost választottak.”¹⁴

A társaság főkönyvtára Székesfehérváron volt. 1842-ben az évkönyv szerint kultárak (fiókok) működtek Alapon, Csákváron, Baracsán, Bicskén, Bogárdon, Rácalmáson. A könyvtár törzsanyagát, zömét a tagoktól letétbe átvett könyvek, folyóiratok, hírlapok, kéziratok alkották, amelyekről jegyzéket készítettek. A három ismert jegyzék közül „az egyik a Mérey László kamarástól kölcsönzött 782 kötetet, a másik a Madarász Józseftől kölcsönzött 81 kötetet, a harmadik pedig a Madarász Gedeontól kölcsönzött 82 kötet könyvet tartalmazza 1840. június 1., illetve 1840. augusztus 15-i dátummal.”¹⁵ A letétbe átvett könyvek mellett rendszeresen, évente egy-két alkalommal vásárlás útján is gyarapítottak, kb. évente 300-350 kötetet szerezhettek be ilyen módon, többek között Carl Geibel pesti, és Rader Alajos székesfehérvári könyvkereskedőtől.

A könyvtár állományáról 72 oldalas, 2269 tételt, 4680 darabot tartalmazó nyomtatott katalógus készült. (A könyvek között voltak tiltott művek is, ezért a katalógust – megkerülve a cenzort – Halléban nyomtatták 1842 végén, vagy a következő év elején.) A könyveket háromhavonta köröztették a kultárak között. Lehetőség volt mind kölcsönzésre (a terjedelemtől függően 15-től 80 napra), mind helyben használatra. A késedelmes visszavételért borsos, napi 20 krajcáros késedelmi díjat számítottak fel, és még ennél is szigorúbban büntették, ha valaki a társaság könyvét kölcsönadta másnak.

“Mennyiségét tekintve a német nyelvű irodalom a legnagyobb (48,3 %), viszont a latin nyelvű címek száma a legtöbb (darabra csak 29,9 %). A magyar nyelvű anyag csak az állomány egyötödét teszi ki (19,1

¹² Murányi: i. m. p. 37–38.

¹³ Murányi: i. m. p. 38.

¹⁴ Murányi: i. m. p. 40.

¹⁵ Murányi: i. m. p. 41.

%), a többi, az idegen nyelvű művek aránya 2,7 %. (Itt a francia könyvek vannak többségben, ezen kívül néhány olasz, 1 angol, 1 szlávón nyelvtan és egy arab kézirat szerepel.)¹⁶ A katalógus egy tematikailag sokszínű, enciklopédikus gyűjteményről tanúskodik.” A könyvtár sokoldalúsága széleskörű világirodalmi, politikai, történelmi, közjogi, államelméleti, gazdasági, földrajzi és természettudományos tájékozódást tett lehetővé olvasói számára, biztosítva a mindennapok praktikus ismereteihez való hozzáférést is.”¹⁷ A magyar és német nyelvű szépirodalmi művek között megtalálhatók a világ- és a magyar irodalom legfontosabb alkotásai, a klasszikusok és a kortársak is. A szakirodalmi művek között voltak enciklopédiák, teológia, egyháztörténeti, filozófiai, etikai, neveléstudományi, politikai, jogi, pénzügyi, természettudományi, műszaki, orvostudományi, művészeti, nyelv- és irodalomtudományi, valamint – a legnagyobb számban – történeti munkák. A folyóiratok nagyobb része régebbi évfolyam, de előfizették a Budapesti Szemle, a Gazdasági Tudósítások, és a Tudománytár című kiadványokat. Megtalálhatók voltak a legfontosabb reformkori almanachok, és a népszerű kalendáriumok.

Feltehetően a politikai erőviszonyok megváltozása, pénzügyi gondok (tartoztak a pesti könyvkereskedőnek) vezetett a Fejér Megyei Olvasótársaság 1846-os megszűnéséhez (valójában nem alakult újjá). A könyvanyag együtt maradt Rosty Zsigmond Uri utcai házában. Egy évvel később felmerült az újjáalakítás gondolata is, erre azonban nem került sor. A könyvtár később a vármegyei levéltárba került.

„A Fejér megyei könyvkultúra fejlődésében fontos állomást jelentett a Fejér Megyei Olvasótársaság könyvtára; a legnagyobb és legjelentősebb egyesületi gyűjtemény jött létre 1840-ben Székesfehérváron, szinte egyidőben a győri és a veszprémi olvasótársasággal.”¹⁸

A forradalom és szabadságharc után hosszú ideig csak a zárt (iskolai, püspöki, levéltári) könyvtárak működtek a városban. A kiegyezés, 1867 után jöttek létre a polgári olvasókörök, majd 1893-ban került sor a városi közkönyvtár megalapítására, Jókai Mór összes művei díszkiadásának megvásárlásával. Ez azonban csak 1933-ban vált nyilvánossá.

Felhasznált irodalom:

Eőry Gabriella: A kaszinók elterjedése Magyarországon. In: Századok. 2017. 4. sz. p. 809-842.

Fábri Anna: Az irodalom magánélete. Irodalmi szalonok és társaskörök Pesten, 1779–1848. Bp. Magvető, 1987. 749 p.

Fülöp Géza: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Bp. Akad. K., 1978. 290 p.

Gáspár Gabriella: A polgári nyilvánosság kezdetei Magyarországon. Bp. Agroinform, 2002. 196 p.

Murányi Lajos: A reformkori Fejér vármegye olvasáskultúrája. A székesfehérvári kaszinók és a Fejér Megyei Olvasótársaság, 1838–1849. Székesfehérvár: Fejér M. Lvt. – Vörösmarty M. Kvt., 1993. 150 p.

Szabó Péter Ottó: Székesfehérvár egyesületei és a polgárosodás a dualizmus korában. In: Politika, politikai eszmék, művelődés a XIX. századi Magyarországon. Tanulmányok. Szerk. Pajkossy Gábor. Bp. ELTE BTK Újkori Magyar Történeti Tanszék, 2000. p. 125–135.

---

¹⁶ Murányi: i. m. p. 46.

¹⁷ Murányi: i. m. p. 49.

¹⁸ Murányi: i. m. p. 63.